

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНОЇ ВІДПОВІДНОСТІ ПРИ КОДОВОМУ ПЕРЕМИКАННІ У БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ

Запорожець Лариса Михайлівна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізуються випадки симетрії та асиметрії лексичної відповідності при перемиканні кодових реєстрів близькоспоріднених мов в умовах білінгвізму. Розглядаються явища гетеролексії, паралексії і омолексії, що "провокують" інтерференцію при кодовому переході з мови на мову.

Ключові слова: лексична відповідність, міжмовна асиметрія мовного знака, гетеролексія, паралексія, омолексія, інтерференція.

Близькоспоріднені мови, як відомо, характеризуються спільними іманентними рисами та регулярними співвідношеннями в лексичному, фонетичному та граматичному складі. Цим мовам властивий структурний і семантичний ізоморфізм, що легко встановлюється без спеціального та глибокого додаткового наукового дослідження. Така особливість близькоспоріднених мов створює у носіїв кожної з них хибну впевненість, ілюзію їх швидкого та легкого засвоєння і використання при спілкуванні. Втім, при перших спробах комунікації близькоспорідненою мовою (якщо у мовців відсутні спеціальні знання про її структурні одиниці та правила їх супrasegmentного оформлення) виявляються несподівані труднощі, які можуть викликати, в кращому разі, комунікативну невдачу, тобто непорозуміння, здивування, або ж навіть образу чи зневагу адресата.

Причиною результатів подібного спілкування з таким перлокутивним "ефектом" є мовна інтерференція, яку в термінах комунікативної лінгвістики можна було б визначити як змішування, перетин мовних кодів під час переходу з одного мовного реєстру на інший, або ж мовною (мовленнєвою) дивергенцією, яка є наслідком розбіжності мовних структур, що контактують.

Сучасна ж конфронтативна лінгвістика визначає інтерференцію як результат взаємодії, контактування двох мов, при якому система однієї з них накладається на систему іншої, викликаючи при цьому змішування їхніх одиниць або ж заміну одиниць однієї мови одиницями другої. У вужчому значенні інтерференцією називають вплив елементів всіх рівнів саме рідної мови, якою володіє білінгв, на нерідну, чужу, а зворотний вплив на рідне мовлення нерідної мови пропонується визначати як інтеркаляцію (від лат. *intercalarius* – додатковий).

Ступінь інтерференції й інтеркаляції при спілкуванні близькоспорідненими мовами, ймовірно, залежить від ступеня їх спорідненості і набуває характеру прямої пропорційності. Він тим більший, чим більший ступінь спорідненості контактуючих мов щодо походження, структури, словника й граматики. Отже, інтерференція й інтеркаляція є достатньо високими для близькоспоріднених мов і охоплюють всі мовні страти від фонетичного до синтаксичного.

Інтерференція в ширшому та вужчому розумінні носить природний онтологічний характер, завжди виникає при двомовному спілкуванні і свідчить про намагання скоординувати та адаптувати мовні одиниці обох мов, знайти адекватні відповідники для них і використати їх за призначенням у подальшому.

Якщо таким намаганням відповідає належне володіння мовцем системами обох мов, яке дозволяє встановлювати релевантну відповідність між їх одиницями. то при таких обставинах формується, як відомо, координативний білінгвізм, при якому мовці можуть легко переходити з одного мовного регістра на інший. Такий білінгвізм за пропозицією відомого англійського мовознавця Джона Лайонза слід визначати як істинний, бо він передбачає досконале засвоєння не тільки систем обох мов, а також культур [Дж. Лайонз 1978, 458].

В такому разі при перемиканні мовного коду з системи на систему встановлюється повна скоординованість між одиницями обох мов, їх відповідність та еквівалентність, чим досягається ефективність, вправність й комфортність спілкування.

При недостатньому володінні обома близькоспорідненими мовами має місце субординативний білінгвізм, при якому встановлюється домінуючий вплив однієї з мов, як правило, рідної на нерідну. При кодовому перемиканні в такому випадку встановлюються помилкові, не еквівалентні відповідності між одиницями обох систем.

Отже, адаптація, або ж конвергенція, близькоспоріднених мов має відбуватися через подолання інтерференції на всіх мовних рівнях із використанням правил повної відповідності та еквівалентності між елементами обох мовних систем. Такі правила є більш експліцитними та виразними для одиниць лексико-семантичного рівня. Тому процес кодового перемикання контактуючих близькоспоріднених мов, що супроводжуються інтерференцією або ж інтеркаляцією, має бути лексикоцентричними, бо саме через слово, перш за все, відбувається репрезентація інформації у вербальних комунікативних процесах, через слово активізується система пам'яті мовця як суб'єкта та об'єкта цих процесів, формуються асоціативні схеми уявлень, поповнюється і збагачується його досвід та компетенція. Отже, очевидної значущості набувають саме лексичні співвідношення, лексичні кореляції для передачі змісту, еквівалентного та коректного для обох мов.

Власне, завдяки подібним лексичним кореляціям можна представити семантичну схожість, ізоморфність багатьох мов, тим більше близькоспоріднених, бо "семантичні структури різних мов набагато більш схожі, ніж їхні поверхневі структури" [Уоллес Л. Чейф 1975, 432]. Це, очевидно, можна пояснити тим, що в основі семантичних структур мов лежить спільна для всіх мов ментальна концептуальна субстанція. І кожна з мов "накладає специфічну форму на апіорну недиференційовану субстанцію плану змісту" [Лайонз Дж. 1978, 454]. У зв'язку з цим можна припустити гіпотетичне існування на основі такої недиференційованої субстанції плану змісту загального спільного ментального лексикону, що є фондом смислів, кожному з яких відповідає відбитою у свідомості людини об'єктам і явища дійсності форма номінативних словникових одиниць окремої мови. Якщо назвати таку мовну форму словесним знаком, то в такому разі можна говорити про відповідність, або еквівалентність, словесних знаків, номенів у різних мовах.

Іще з часів Ф. де Соссюра та його послідовників відомо, що мовним знакам з будь-якою формою репрезентації, і словесним, перш за все, властива симетрія та асиметрія планів вираження й змісту внутрішньомовного характеру. Згадувана осо-

бливість відбивається у таких, традиційно відомих семантичних процесах, як моносемія, полісемія, омонімія та синонімія.

Не менш важливим є прояв симетрії та асиметрії мовного знака при контактуванні мов, тобто на міжмовному рівні. Тоді доречно говорити про міжмовну симетрію та міжмовну асиметрію мовного знака, або про відповідність, еквівалентність та невідповідність, нееквівалентність мовних знаків різних мов.

Міжмовна симетрія мовних словесних знаків є характерною тільки для близькоспоріднених мов, що пов'язані генетично, мають спільні одиниці звукової, лексичної і граматичної будови. Так, для російської та української мов виявляється абсолютна за формою та змістом відповідність, еквівалентність таких номінів: *рука* (рос.) – *рука* (укр.), *дружба* (рос.) – *дружба* (укр.), *щука* (рос.) – *щука* (укр.), *два* (рос.) – *два* (укр.), *зло* (рос.) – *зло* (укр.), *там* (рос.) – *там* (укр.) тощо. Таку симетричну лексичну відповідність можна вважати гомонімною. Масив гомонімних словесних знаків для близькоспоріднених мов є досить значним. Саме така відповідність дозволяє послабити лексичний дефіцит при спілкуванні близькоспорідненими мовами, мінімізуючи труднощі при перемиканні їхніх мовних кодів.

Міжмовна асиметрія мовних знаків більш характерна для мов, віддалених за генетичними ознаками, і "виявляється передусім у семантиці, лексиці, граматичці, досить часто і у конотації, завжди у структурі засобів звукового вираження" [Вовк 2008, 23].

Однак, і для близькоспоріднених мов можна спостерігати це явище, в основі якого лежать розходження обох планів мовного словесного знака. Перш за все, асиметрія може бути спричинена гетеронімією, тобто позначенням співвідносних за семантикою одиниць, семантичних корелятивів, різнокореновими лексемами обох мов. Гетеронімія в такому випадку може бути репрезентована гетеролексією, або міжмовним лексичним суплетивізмом [Ахманова 1966, 98; Тараненко 2000, 615], при якому асиметрія мовного знака детермінована наявністю абсолютно різних за формою семантично тотожних лексем у близькоспоріднених мовах. Отже, гетеролексією називають відсутність точної лексичної відповідності у близькоспоріднених мовах. Такими для російської та української мов є кореляти: *отец* (рос.) – *батько* (укр.), *роща* (рос.) – *гай* (укр.), *свекла* (рос.) – *буряк* (укр.), *следующий* (рос.) – *наступний* (укр.), *делать* (рос.) – *робити* (укр.), *много* (рос.) – *багато* (укр.) тощо. Гетеролексія ускладнює і гальмує процес перемикання мовних кодів близькоспоріднених мов, утворює лексичний дефіцит при спілкуванні, наслідком якого є діалексія, тобто субституція членів подібних корелятивних пар словесних знаків одиницями спорідненої мови чи надання їм форми одиниць цієї ж мови (Пор. *слідуючі питання* замість *наступні питання* при перемиканні коду з російської мови на українську; *высокая успешность студентов* замість *высокая успеваемость студентов* при зміні регістра мовного коду української мови на регістр російської).

Крім того, міжмовна асиметрія мовного знака детермінована і такою лексичною відповідністю, як паралексія, при якій асиметричність мовного словесного знака проявляється у схожості форм репрезентації частково семантично ідентичних слів близькоспоріднених мов. Паралекси позначають *приблизну* лексичну відповідність.

Так, для української та російської мов *схожість, подібність таких форм* може бути фонетичною: *быть* (рос.) – *бути* (укр.), *свой* (рос.) – *свій* (укр.); акцентуаційною: *спина́* (рос.) – *спі́на* (укр.), *ве́рба* (рос.) – *верба́* (укр.); морфологічною: *мебель* (рос., одн.) – *меблі* (укр., множ.), *пу́ть* (рос., чол.р.) – *пу́ть* (укр., ж.р.); дериваційною: *дочь* (рос.) – *дочка* (укр.), *садик* (рос.) – *садок* (укр.) тощо.

Ці корелятивні пари ілюструють випадки розходження цілого ряду ознак частково еквівалентних за семантикою словесних знаків у близькоспоріднених мовах, що впливає на перемикання їхніх кодів при спілкуванні, викликаючи діяфонію (Пор. *Нові ліки для спини́* замість *Нові ліки для спі́ни* при переході з регістру російської мови на українську) або ж діаморфію (Пор. *У нас злой собака* замість *У нас злая собака* при перемиканні коду з української мови на російську).

Міжмовну асиметрію словесних знаків, крім гетеролексії та паралексії, актуалізує також й омолексія, яка характеризується повною і точною лексичною відповідністю еквівалентних мовних знаків. Для обох зазначених мов такими словесними еквівалентами слід вважати подібні корелятивні пари: *пять* (рос.) – *п'ять* (укр.), *семь* (рос.) – *сім* (укр.), *снега* (рос.) – *сніги* (укр.), *декан* (рос.) – *декан* (укр.), *учитель* (рос.) – *учителі* (укр.) тощо.

При омолексії так само спостерігаються явища діяфонії і діаморфії в процесі перемикання мовних кодів близькоспоріднених мов. (Пор. *У нас сем [сем'] зачетов* замість *У нас семь [сем'] зачетов* при перемиканні коду з української мови на російську і *Учителя вищої категорії* замість *Учителі вищої категорії* при переході з російської мови на українську).

Для подолання зазначених явищ діяфонії, діалексії і діаморфії, що супроводжують процеси перемикання мовних кодів контактуючих близькоспоріднених мов і є наслідками названих трьох типів лексичної відповідності – гетеролексії, паралексії та омолексії, дослідники рекомендують мовцям звертатися до словників лексичної відповідності, які поступово укладаються для близькоспоріднених мов. Крім того, створюють спеціальні довідники антисуржикового спрямування, які містять інформацію про найбільш небезпечні зони інтерференційної дії та надають поради щодо нормативного і кодифікованого вербального спілкування білінгвів [Антисуржик 1994].

Але на жаль, останнім часом все частіше при двомовному спілкуванні мовці уникають процедур перемикання мовних регістрів контактуючих близькоспоріднених мов, в результаті чого сам акт спілкування набуває вигляду двох паралельних комунікативних процесів, у кожному з яких використовується свій власний мовний код. Така ситуація можлива лише при спілкуванні близькоспорідненими мовами, спільні риси словникової та граматичної будови яких забезпечують мовців взаєморозумінням.

В статье анализируются случаи симметрии и асимметрии лексического соответствия при включении кодовых регистров близкородственных языков в условиях билингвизма. Рассматриваются явления гетеролексии, паралексии и омолексии, которые "провоцируют" интерференцию при кодовом переходе с языка на язык.

Ключевые слова: лексическое соответствие, межъязыковая асимметрия языкового знака, гетеролексия, паралексия, омолексия, интерференция.

The article deals with symmetry and asymmetry of the lexical accordance in time of code transition under condition of bilingualism. It is consider of geterolexicon, paralexicon and homolexicon, which are "provoke" interference.

Key words: lexical accordance, interference, geterolexicon, paralexicon, homolexicon.

Література:

1. *Антисуржик* / ред. Ол. Сербенська – Львів: Світ, 1994. – 149 с.
2. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 606 с.
3. *Вовк П.С.* Міжмовна асиметрія мовного знака / П.С.Вовк // *Studia Linguistica: [Збірник наукових праць. – Випуск 1.]*. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. – С. 20-24.
4. *Лайонз Дж.* Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз. – М.: Прогресс, 1978. – 542 с.
5. *Тараненко О.О.* Суплетивізм // "Українська мова" Енциклопедія. – К.: "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 2000. – С. 615-616.
6. *Чейф У. Л.* Значение и структура языка / Уоллес Л. Чейф. – М.: Прогресс, 1975. – 431 с.